

ADAM BARTCZAK
Uniwersytet Łódzki
abartczak@wpia.uni.lodz.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6074-2872>

EWOLUCJA NORM PRAWNYCH
DOTYCZĄCYCH URZĘDU SĘDZIEGO
OD KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO Z 1917 ROKU

THE EVOLUTION OF LEGAL NORMS RELATING
TO OFFICE OF JUDGE SINCE THE 1917 CODE OF CANON LAW

Abstract. The judicial application of the law is based on the person of the judge. However, we describe the person of the judge through the lens of secular law. Meanwhile, canon law also refers to processes. The most common process in the practice of ecclesiastical courts is the process for the nullity of marriage. So who is an ecclesiastical judge? Who can hold this office? The article answers these questions by setting the time frame from 1917, i.e. from the publication of the first Code of Canon Law in the Church, to the present day legislation. The research carried out shows the dynamics of change in this area.

Keywords: ecclesiastical judge; bishop; lay persons; procedural law; reform

WPROWADZENIE

Władza sędziowska stanowi część władzy rządzenia. Jej podstawowym zadaniem staje się dochodzenie i wymierzanie sprawiedliwości. W tym procesie stosowania prawa szczególną rolę, w kontekście wspólnoty wiary jaką jest Kościół, odgrywa osoba pełniąca urząd sędziego. Na uwagę zasługuje już na tym etapie podkreślenie, iż prawo kanoniczne nie posługuje się definicją legalną tego terminu. Wobec powyższego prawodawca pozostawił doktrynie próbę określenia. Po pierwsze, posługujemy się terminem sędzia w ro-

zumieniu określonego urzędu publicznego¹. Tenże urząd musi być ustanowiony zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. Jest nadawany określonej osobie na stałe lub na wyznaczony czas². Jego celem jest wykonywanie kościelnej władzy sądowniczej. W innym miejscu pod pojęciem sędziego wskazuje się osobę fizyczną lub kolegią, która jest wyposażona we władzę sądowniczą w procesie sądowym³. Wreszcie sędzią kościelną to osoba piastująca publiczny urząd, z którym związana jest kościelna jurysdykcja do rozpatrywania i rozstrzygania sporów zgodnie z prawem⁴. Jego zadaniem staje się wymierzanie sprawiedliwości⁵. Tym samym staje się on rzecznikiem praworządności w życiu społecznym. Działa na podstawie jurysdykcji sądowej, prawnie uzyskanej wraz z pełnią władzy rządzenia, a nie mocą jedynie swojego autorytetu⁶. Należy podkreślić, iż cechą wspólną różnych prób interpretacji tego pojęcia jest dokonanie w umyśle konkretnej osoby pełniącej urząd sędziego rozstrzygnięcia określonej wątpliwości, stanowiącej centralne miejsce procesu⁷.

Niniejsze opracowanie jest kontynuacją wcześniej podjętego przeze mnie zagadnienia, które zarysowywało problematykę ewolucji norm w kontekście osoby pełniącej urząd sędziego w okresie do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁸ Celem analizy jest ukazanie zmian zachodzących w prawie kano-

¹ Por. M. GRESZATA-TELUSIEWICZ, *Urzędy w kościelnym wymiarze sprawiedliwości – sędzią* (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część III), „Człowiek-Rodzina-Prawo” (2013), nr 3, s. 18.

² S. PIKUS, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin-Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2009, s. 41.

³ G. LESZCZYŃSKI, *Sędzią*, [w:] *Leksykon obywatela*, red. S. Serafin, B. Szmulik, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2008, s. 1026.

⁴ M. GRESZATA-TELUSIEWICZ, *Sędzią kościelną*, [w:] *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2019, kol. 2591.

⁵ R. SZTYCHMILER, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2000, s. 58.

⁶ Zob. A.M. CZAJA, *Sędzią w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, [w:] *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1983-2015*, red. R. Kantor, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, 2016, s. 30-32; R. Sobański, *Tytuł VIII. Władza rządzenia*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego T.1, Księga 1. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 2007, s. 220-222.

⁷ Por. M. GRESZATA, *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2008, s. 283-284; P. GRICEWICZ, *Zadania sędziego kościelnego w sprawach o nieważność małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1998, t. 8, s. 163-164.

⁸ Zob. A. BARTCZAK, *Ewolucja norm prawnych dotyczących osoby sędziego przed Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1917 roku*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2022, nr 3, s. 73-86.

nicznym Kościoła Rzymskokatolickiego dotyczących osoby, której powierza się sprawowanie urzędu sędziego. Poza zakresem swojej analizy pozostawię zatem normy prawne jakie znajdują się w prawodawstwie Kościołów wschodnich. Wynika to przede wszystkim z tego, iż odniesienie się jedynie do Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich z 1990 r. stanowiłoby tylko zarys problematyki w perspektywie tak wielu kościołów (*sui iuris*) mu podlegających, a jednocześnie wychodzących z różnych tradycji. Ze względu na specyfikę i zakres poza przedmiotem analizy pozostały także normy dotyczące władzy sędowniczej w trybunałach Stolicy Apostolskiej. W pracy zakres badań został przedstawiony w układzie chronologicznym, zgodnie z czasem promulgacji poszczególnych aktów normatywnych powszechnie obowiązujących w prawie kanonicznym.

1. KODEKS PRAWA KANONICZNEGO Z 1917 ROKU

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁹ stał się zasadniczo pierwszą, ekskluzywną, autentyczną i pełną kodyfikacją prawa kościelnego. Księga IV została poświęcona procesowi. Konsekwentnie odnajdujemy w niej normy odnoszące się do osoby sędziego.

Prawodawca w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. nie wprowadził żadnej definicji legalnej urzędu sędziego. Tym samym treść pojęcia musiała zostać odczytana przez doktrynę. F. Bączkowiec za F. X. Wernzem pisał, że sędzia kościelny jest to kapłan, obdarzony jurysdykcją kościelną zakresu zewnętrznego dla rozpoznawania spraw cywilnych i karnych, prawidłowo do rozstrzygnięcia sobie przedłożonych¹⁰. M. Conte e Coronata definiował sędziego kościelnego jako kapłana nienaruszonej sławy, biegłego w prawie kanonicznym, wybranego przez biskupa do wykonywania jego władzy w rozsądzaniu sporów między wiernymi¹¹.

Na początku warto tylko zasygnalizować, iż prawodawca unormował formalnie zasadę *Prima Sedes a nemine iudicatur*. Biskupowi Rzymu miały podlegać, na zasadzie wyłączności, sprawy sądowe wszystkich dzierżących władzę państwową, kardynałów, legatów Stolicy Apostolskiej oraz biskupi rezydencjonalni i tytularni w sprawach karnych (kan. 1557 § 1 KPK).

⁹ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Romae: Typis Polyglottis Vaticanis 1927, (dalej: CIC).

¹⁰ F. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole: Wydawnictwo Diecezjalne Św. Krzyża 1958, s. 22.

¹¹ M. CONTE E CORONATA, *Compendium Iuris Canonici*, vol. 1, Romae: Mariaetti 1942, s. 214.

Prawodawca w kan. 1572 KPK, rozpoczynającym przepisy o sędziach, wskazał, iż sędzią pierwszej instancji jest ordynariusz miejsca (*iudex primae instantiae est loci Ordinarius*). Swoją posługę może on pełnić w odniesieniu do wszystkich spraw niewyjętych. Tę władzę wykonuje osobiście bądź też przez innych. Tym samym w sposób niezmienny podkreślono zasadę władzy przynależnej osobie biskupa (kan. 329 KPK). Zgodnie z ówczesnym prawem władzę sądowniczą mieli także: wikariusz kapitulny, opat i prałat udzielny, wikariusz i prefekt apostolski oraz administrator apostolski ustanowiony na stałe, a także ich prawni następcy w przypadku wakatu urzędu lub zaistnienia przeszkód w wykonywaniu jurysdykcji. Należy także podkreślić, iż wikariusz generalny co do zasady nie miał władzy sądowniczej bez szczególnego zlecenia (kan. 1573 § 1 KPK).

Ordynariusz miejsca mógł pełnić swój urząd osobiście w trybunale jednoosobowym oraz przewodniczyć trybunałowi kolegialnemu. Miał on prawo wyjęcia poszczególnych spraw do własnej oceny. Prawodawca wskazując na konieczność powołania przez biskupa oficjała (kan. 1573 § 2 KPK), który miał stanowić z nim jeden trybunał, suponował, że osobiste zaangażowanie biskupa w sprawy sądowe nie było pożądane. W tym także kanonie prawodawca zalecał (*valde expedit*), aby biskup rozpoznawanie spraw, przede wszystkim karnych, ale także poważniejszych spraw spornych (*gravis momenti*), pozostawił sądowi zwyczajnemu, któremu przewodniczył oficjał.

Oficjała mogli wspierać wiceoficjałowie. Oba te urzędy mogli objąć jedynie prezbiterzy. Ten sam warunek postawiony był w kontekście osoby sędziów synodalnych, którzy mieli być ustanowieni w każdej diecezji. Miało być ich kilku, nie więcej niż dwunastu, *presbyteri probatae vitae*, znawców prawa kanonicznego, wybieranych na synodzie (*iudices synodalis*) albo poza nim (*iudices prosynodalis*)¹².

Mimo że prawodawca w Kodeksie wyraził się w sposób jasny i klarowny, nie zabrakło pewnych wątpliwości dotyczących osoby sędziego. Biskup wrocławski wniósł do Kongregacji Soborowej dwa pytania. Pierwsze z nich dotyczyło tego, czy można uznać za uprawnione i akceptowalne, na podstawie 170-letniego zwyczaju, dopuszczanie świeckich prawników do urzędu sędziego z głosem rozstrzygającym w sprawach małżeńskich i spornych, z wyłączeniem spraw karnych. Natomiast drugie pytanie, przynajmniej w części, dotyczyło tego, czy w przyszłości osoby świeckie biegłe w prawie kanonicznym będą mogły w sądach kościelnych występować jako audytorzy albo asesory z głosem doradczym w sprawach. Odpowiedź Kongregacji dotycząca

¹² Por. kan. 1574 KPK. Prawodawca przejął w tym względzie nomenklaturę Soboru Trydenckiego.

obydwu pytań była: *Negative ad utrumque*¹³. Tym samym w składach sędziowskich mogą zasiadać jedynie kapłani. Kluczowym argumentem Kongregacji w tej sprawie było to, że świeccy nie posiadają jurysdykcji, co konsekwentnie powoduje, że są oni absolutnie niewłaściwi w sprawach kościelnych¹⁴. Poza samą odpowiedzią dotyczącą zapytania, na uwagę zasługuje także odniesienie się do istniejącego zwyczaju, na który powołał się biskup wrocławski. Interpretacja dokonana przez Kongregację nie pozostawia złudzeń, iż tenże zwyczaj należy uznać za nadużycie i za nieważny¹⁵.

Powyższe normy wskazują, iż w świetle Kodeksu z 1917 r. istniały określone grupy osób, które uznawane były za niezdolne do podjęcia i wykonywania urzędu sędziego kościelnego. Byli nimi: 1) wszyscy pozbawieni używania rozumu; 2) nieochrzczeni; 3) kobiety; 4) laicy; 5) duchowni ekskomunikowani, suspendowani i obłożeni osobistym interdyktem, o wyroku skazującym lub stwierdzającym; 6) apostości, heretycy i schizmatycy po wyroku albo jeśli publicznie przystali do akatolickiego związku religijnego, podlegający infamii prawnej; 7) duchowni deponowani, pozbawieni na zawsze prawa do sukni duchowej i degradowani¹⁶.

2. INSTRUKCJA PROVIDA MATER ECCLESIA Z 1936 ROKU

Kongregacja ds. Dyscypliny Sakramentów 15 sierpnia 1936 r. wydała instrukcję procesową dla trybunałów diecezjalnych w sprawach o stwierdzenie

¹³ Zob. SACRA CONGREGATIO CONCILII, *Wratislaviens. Constitutionis Tribunalium Ecclesiasticorum. 14 decembris 1918*, AAS 1919, s. 128-133.

¹⁴ Tamże, s. 129: „Sane ex iure Decretalium laici omnino sunt excludendi a munere iudicium in causis ecclesiasticis, ad quas eorum incompetencia est *absoluta* et omnimoda (cap. % X, *de iudic.*, II. i; cap. 18, X, *de foro compet.*, II, 2). *Absoluta* quippe *incompetencia* in eo habetur, qui ne iurisdictionem quidem habet; at laici iurisdictionem ecclesiasticam, quae necessaria est ad decidendas causas ecclesiasticas, habent nullam; immo ne illius quidem habendae sunt capaces, sed prorsus incapaces, ac talis incapacitas solum per specialem et extraordinariam Rom. Pontificis provisionem in causa particulari auferri potest (cf. Schmalzgr., I, tit. XXIX, n. 14; II, tit. I, n. 83 § 1). At talis extraordinaria et mira provisio, quae permanenti modo laicis personis daret iurisdictionem spiritualem ad decidendas causas ecclesiasticas, in documentis alligatio non continetur, quin potius in iis constanter excluduntur laici a suffragio decisivo habendo, prout ex verbis quoque supra relatis liquet”.

¹⁵ Tamże, s. 131: „Hinc apparet consuetudinem propositam, non aliud mereri nomen nisi *abusus*, ideoque esse irritandam, ut tribunalibus ecclesiasticis sua libertas et independentia restituantur”.

¹⁶ Zob. BĄCZKOWICZ, *Prawo kanoniczne*, s. 22-23. Autor zaznacza, iż wyliczeni w pkt. 1 byli niezdolni z prawa naturalnego; od pkt. 4-7 z powszechnego prawa kościelnego, od którego dyspensować może jedynie Stolica Apostolska. Na uwagę zasługują jednak osoby wyodrębnione w pkt. 2-3, których niezdolność uważana była za pochodzącą z prawa kościelnego a prawdopodobnie także i z prawa boskiego. Jednakże Autor nie wyjaśnił podstaw swojej tezy.

nieważności małżeństwa *Provida Mater Ecclesia*¹⁷. Instrukcja dotyczyła zatem tylko wybranych spośród wielu procesów prowadzonych przed sądami kościelnymi. Punkt wyjścia, w odniesieniu do podjętego tematu, stanowi potwierdzenie norm Kodeksu z 1917 r., które wskazują, pod sankcją nieważności nieuleczalnej (dzisiaj bezwzględnej), konieczność prowadzenia spraw przez trybunał kolegialny¹⁸. Jednakże w Instrukcji doprecyzowano przepisy dotyczące powoływania trybunału kolegialnego.

Zgodnie z art. 14 § 2 trybunałowi kolegialnemu winien przewodniczyć oficjał lub wiceoficjał wyznaczony zgodnie z prawem. Jednocześnie prawodawca w § 3 tegoż artykułu zaznaczył: „Quamvis Episcopus possit eidem tribunali praesesse, valde expedit ne id faciat, nisi speciales causae id exigant (cfr. can. 1578)”. Treść przepisu zasadniczo pokrywa się zatem z treścią kan. 1578 CIC z 1917 r.: „Jakkolwiek biskup mógłby przewodniczyć trybunałowi, jest właściwe jednak, aby tego nie czynił, chyba że wymagają tego specjalne racje”. A zatem obie normy wspominają jednocześnie o niestosowności takiej sytuacji, w której biskup diecezjalny przewodniczyłby trybunałowi kolegialnemu, co oznaczałoby także jego faktyczne, decyzyjne zaangażowanie na rzecz procesu. Zalecenie ograniczenia osobistej aktywności biskupa na polu sądowym tłumaczono chęcią uchronienia go przed negatywnymi reakcjami wiernych niezadowolonych z wyroku¹⁹.

Ten sam motyw znajduje się w innym miejscu Instrukcji. W części dotyczącej postępowań szczególnych wskazano, że trybunał jest jednoosobowy, a sędzią jest ordynariusz działający jako sędzia (art. 227 § 1 PM). Jednakże ordynariusz nieobecny lub przeszkadzony mógł specjalnym upoważnieniem zlecić wydanie wyroku oficjałowi (art. 228 PM). Mam więc zasadę, od której przewidywano wyjątek, korespondujący z wcześniej omówionym art. 14 § 3 PM.

Instrukcja procesowa z 1936 r. zasadniczo nie wносиła zmian prawnych w kontekście powoływania osób na urząd sędziego. Oparta jest na ówczesnie obowiązujących normach kodeksowych i nie zawiera norm o charakterze *lex specialis*.

¹⁷ SACRA CONGREGATIO DE DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum*, AAS 28 (1936), s. 313-372.

¹⁸ Wyjątek od tej zasady stanowiły sprawy prowadzone w krajach misyjnych. Został on potwierdzony w art. 13 § 2 Instrukcji *Provida mater*. Por. S. BISKUPSKI, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego, t. II, Proces małżeński*, Olsztyn 1960, s. 78.

¹⁹ Por. P. MAJER, *Czy biskup diecezjalny może wpływać na decyzje swego sądu? Refleksje na kanwie wypowiedzi papieża Franciszka do Trybunału Roty Rzymskiej z 29 stycznia 2021 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, nr 2, s. 178.

3. MOTU PROPRIO CAUSAS MATRIMONIALES 1917 ROKU

Wraz z *aggiornamento* jakie wniósł Sobór Watykański II, zaczęły dokonywać się liczne zmiany w prawodawstwie. Nastąpiły także bardzo istotne zmiany dotyczące osoby sędziego kościelnego. Paweł VI Listem apostolskim motu proprio *Causas matrimoniales* z dnia 28 marca 1971 r. wprowadził zmiany dotyczące kanonicznego procesu małżeńskiego²⁰. Należy pamiętać, iż głównym celem reformy było przyspieszenie prowadzenia procesów małżeńskich w sądach kościelnych. Nie stanowił on gruntownej reformy prawa procesowego, gdyż wiele przepisów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. nadal obowiązywało. Zawarte zaś w tym dokumencie zmiany stanowiły jedynie *normae quaedam*. Ostateczna reforma miała bowiem dokonać się w nowym kodeksie, nad którym prace zresztą już trwały.

Przepisy zawarte w *Causas matrimoniales* nadal podkreślały konieczność orzekania w sprawach małżeńskich przez kolegium sędziów, które miało składać się z trzech, a w trudnych sprawach nawet z pięciu lub siedmiu sędziów. Jednakże nastąpiła istotna zmiana dotycząca składu kolegium. Odtąd bowiem Konferencja Biskupów została upoważniona do udzielenia zezwolenia na utworzenie w pierwszej i drugiej instancji kolegium sędziowskiego złożonego z dwóch osób duchownych i jednego mężczyzny świeckiego, w sytuacji, gdyby nie można było utworzyć kolegium jedynie z duchownych (n. V. § 1).

Nowelizacja ta wprowadzała zatem dwie istotne zmiany. Po pierwsze, sędzią kościelnym w sprawach *de nullitate matrimonii* mógł zostać świecki mężczyzna. Oczywiście zostało to dozwolone warunkowo. Pierwszą, fundamentalną okolicznością była niemożność powołania do kolegium wyłącznie duchownych. Przyczyn takiej sytuacji należało upatrywać przede wszystkim w braku osób posiadających odpowiednie kwalifikacje, których wymagało prawo. Jednakże w doktrynie odnaleźć można było także inne, związane przede wszystkim z zaangażowaniem duchownych na różnych innych polach aktywności duszpasterskiej, które wpływałyby przede wszystkim na zwłokę w procedowaniu spraw. A przecież motywem reformy, jak już wspomniałem, było przyspieszenie procesów²¹. Kolejnym warunkiem stały się posiadane kwalifikacje mężczyzny, który ubiegałby się o urząd sędziego. Wśród nich upatrywano przede wszystkim: odznaczanie się pod względem wiary

²⁰ Zob. PAULUS VI, *Litterae Apostolice motu proprio Causas matrimoniales* (28.03.1971), AAS 63 (1971), s. 441-446.

²¹ T. PAWLUK, *Kanoniczne sprawy małżeńskie w świetle posoborowego prawa procesowego*, Studia Warmińskie 1973, t. 10, s. 291.

katolickiej, a także dobrych obyczajów oraz znajomości prawa kanonicznego²². Ponadto przepisy podkreślały pierwszeństwo osób, które posiadały praktykę sądową (n. VII).

Po drugie zaś prawodawca posłużył się określeniem *clericis*, co znaczyło, że sędzią mógł zostać już także diakon²³. To kolejne rozszerzenie niewątpliwie ma swoje źródło w samym *ratio legis* tego dokumentu. Niemniej w tym zakresie ważną rolę odegrał przepis Listu apostolskiego Pawła VI motu proprio *Ad pascendum* proklamujący to, iż wejście do stanu duchownego odbywa się przez sam fakt święceń diakonatu²⁴.

Na uwagę zasługują także przepisy dotyczące postępowania skróconego (w przypadku przeszkody małżeńskiej, niezachowania formy kanonicznej lub braku ważnego pełnomocnictwa u pełnomocnika). W tym przypadku dostrzegamy aktywność ordynariusza, który po dokonaniu wstępnych czynności decydował czy sprawa ma być prowadzona w drodze procesu skróconego, czy też procesu zwyczajnego. W przypadku wyboru procesu skróconego, sędzią rozstrzygającym był miejscowy ordynariusz. Tenże sędzia jednoosobowy mógł specjalnym upoważnieniem zlecić wydanie wyroku oficjałowi. Słusznie zauważył T. Pawluk, iż: „Również wikariusz generalny z tytułu swego urzędu, mając nawet szczególne upoważnienie w sprawach administracyjnych diecezji, nie może orzekać nieważności małżeństwa, w przypadkach wyjątych; spełniałby bowiem wtedy czynność wymagającą jurysdykcji sądowej, której wikariusze generalni są pozbawieni. Wikariusz generalny mógłby rozpatrzyć sprawą o nieważność małżeństwa na drodze postępowania skróconego jedynie jako delegat biskupa”²⁵.

4. KODEKS PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU²⁶

Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany w 1983 r. był wynikiem zmian podyktowanych przez Sobór Watykański II. Nowelizacja prawa dot-

²² Tamże, s. 295-296.

²³ Tenże, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle motu proprio Causas matrimoniales*, „Prawo Kanoniczne” 1973, nr 3-4, s. 262: „Przez duchownego należy obecnie rozumieć co najmniej diakona”.

²⁴ PAULUS VI, *Littarae Apostolicae motu proprio Ad pascendum* (15.08.1972), AAS 64 (1972), n. IX, s. 540.

²⁵ PAWLUK, *Kanoniczne sprawy*, s. 306.

²⁶ P. MAJER, L. ADAMOWICZ, *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego. Promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*, Poznań: Pallottinum 2022.

knęła także prawo procesowe. Niezmienną i naczelną zasadą pozostała ta, iż pierwszym sędzią w Kościele jest Biskup Rzymu. Posiada on najwyższą, pełną, bezpośrednią i powszechną władzę zwyczajną w Kościele. Zgodnie z kan. 1405 § 1 KPK ma prawo sędzić sprawy tych, którzy sprawują najwyższą władzę państwową, kardynałów, legatów Stolicy Apostolskiej, a w sprawach karnych – biskupów, a także inne sprawy, które sam przywołał przed swój sąd²⁷.

Jeśli zaś chodzi o Kościół partykularny, to w każdej diecezji i dla wszystkich spraw, wprost przez prawo niewyjętych, sędzią pierwszej instancji jest biskup diecezjalny – *iudex primae instantiae est Episcopus dioecesanus* (kan. 1419 § 1 KPK). Może on swoją władzę sądową wykonywać w następujący sposób. Po pierwsze, może działać osobiście (kan. 1419 § 1 KPK), po drugie – w drodze erygowania własnego sądu (kan. 1419-1420 KPK) i wreszcie – za pośrednictwem sądu lub sędziego delegowanego²⁸.

Współczesny prawodawca, podobnie jak w Kodeksie z 1917 r., zawarł normę, która nakłada obowiązek ustanowienia wikariusza sądowego, czyli oficjała, ze zwyczajną władzą sądenia. Tym samym wikariusz sądowy stanowi jeden trybunał z biskupem, z tym zastrzeżeniem, że nie może sędzić spraw, które biskup by sobie zarezerwował (kan. 1420 § 1-2 KPK). Prawodawca wskazał zasadniczo rozróżnienie urzędu wikariusza sądowego od wikariusza generalnego, z wyjątkiem sytuacji, gdy obszar diecezji jest niewielki lub liczba spraw jest mała. Wśród kilku warunków, jakie zostały postawione do możliwości objęcia urzędu oficjała jest ten, iż zarówno wikariusz sądowy, jak i pomocniczy wikariusze sądowi powinni być kapłanami – *sacerdotes* (kan. 1420 § 4 KPK). Tym samym nie jest możliwe, aby wierny świecki, czy nawet diakon, mógł zostać oficjałem. Wymóg ten ma swoje źródło w istocie władzy rządzenia, gdyż jedynie ci, którzy otrzymali święcenia, zdolni są do sprawowania – zgodnie z przepisami prawa – władzy rządzenia, która w Kościele istnieje z ustanowienia Bożego i nazywana jest władzą jurysdykcji²⁹. Należy także podkreślić, iż biskup pomocniczy i biskup koadiutor,

²⁷ J. KRUKOWSKI, *Kompetentne forum sądowe. Kan. 1405*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V, red. J. Krukowski, Poznań: Pallottinum 2007, s. 21: „Z racji prymatu jurysdykcji Biskupowi Rzymskiemu zarezerwowane, czyli powołane do osądzenia, są „sprawy większej wagi” (*causae maiores*)”.

²⁸ Zob. W. WENZ, *Proces o nieważność małżeństwa według motu proprio Mitis Iudex Domini Iesus papieża Franciszka w tradycji kanonicznej*, Wrocław: Wydawca Studio Graphito, 2016, s. 183-184.

²⁹ Kan. 129 § 1; 274 § 1 KPK.

którzy powinni być ustanowieni wikariuszami generalnymi, nie powinni pełnić urzędu oficjała³⁰.

Biskup powinien ustanowić w diecezji – oprócz oficjała, a jeśli jest potrzeba także wiceoficjała (-ów) – sędziów diecezjalnych (*iudices dioecessani*). Prawodawca wskazuje także wobec nich określone wymogi do pełnienia urzędu. W kan. 1421 § 1 KPK czytamy, iż sędzią diecezjalnym powinien być duchowny (*qui sint clerici*). To określenie w prawie jest znacznie szersze od wcześniejszego określenia *sacerdotes*. A zatem sędzią może zostać każdy, kto został duchownym³¹: diakon lub prezbiter należący do duchowieństwa diecezjalnego lub instytutu życia konsekrowanego bądź stowarzyszenia apostołskiego.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. stał się kontynuacją odnowy Kościoła i tym samym samego prawa, zapoczątkowanej na Soborze Watykańskim II. Norma zawarta w kan. 1421 § 2 KPK wpisuje się w zamysł papieża Pawła VI zawarty już w *Causas matrimoniales*. We wskazanym kanonie czytamy: „Konferencja biskupów może zezwolić, by sędziami można było ustanawiać także świeckich, spośród których w razie konieczności jeden mógłby zostać dołączony do tworzonego kolegium”. Zakres dyspozycji tej normy został jednak rozszerzony. Prawodawca bowiem wskazał, iż każdy świecki, a więc mężczyzna i kobieta, celibatariusz, żonaty, zamężna, może zostać sędzią kościelnym. Swój urząd może jednak pełnić jedynie jako członek kolegium³². Godne podkreślenia jest to, iż prawodawca wskazuje jedynie jednego świeckiego w składzie kolegium. Tym samym, jak wskazuje doktryna, gdyby w kolegium znalazło się dwóch świeckich, to mając na względzie kan. 1620, 2° KPK, mielibyśmy do czynienia z nieważnością wyroku³³. Konsekwentnie – świecki nie może pełnić urzędu sędziego jednoosobowego, który nadal zarezerwowany jest dla duchownego³⁴. Ten stan rzeczy został potwierdzony w kan. 1425 § 4 KPK: „Jeżeli na pierwszym stopniu postępowania nie da się ustanowić kolegium, konferencja biskupów może zezwolić

³⁰ Kan. 406 § 1 w związku z kan. 1420 § 1 KPK.

³¹ Kan. 266 § 1 KPK: „Przyjmujący diakonat staje się duchownym”.

³² Por. U. NOWICKA, *Sędzia*, [w:] *Wielka Encyklopedia Prawa, t. II, Prawo kanoniczne*, red. G. Leszczyński, Warszawa: Fundacja „Ubi societas, ibi ius” 2014, s. 220.

³³ Por. A. BARTCZAK, *Udział wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym*, „Prawo i Kościół” 4 (2012), s. 57; Krukowski, *Sędzia. Kan. 1421*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V, red. J. Krukowski, Poznań: Pallottinum 2007, s. 37.

³⁴ Por. PIKUS, *Niezawisłość sędziego*, s. 76. W przypisie 191 Autor pisze: „Z faktem, iż sędziowie ze stanu duchownego muszą zawsze stanowić większość turnusu kolegium polemizują niektórzy niemieckojęzyczni kanoniści, twierdząc nawet, że wysoko wykwalifikowani świeccy mogliby pełnić kompetencje trybunału jednoosobowego w procesie dokumentalnym”.

– dopóki utrzymuje się ta niemożliwość – by biskup zlecił sprawę sędziemu orzekającemu w składzie jednoosobowym, będącemu duchownym”. Tym samym wykonywanie tejże władzy napotyka pewnego rodzaju ograniczenia, żeby nie powiedzieć, że sama władza jest ograniczona. Nie ulega wątpliwości, iż tę kwestię musimy interpretować w świetle wspomnianego już kan. 129 KPK. Stanowi on źródło normy kan. 1421 § 2 KPK. Wierni mogą bowiem współdziałać (jedynie) w wykonywaniu władzy jurysdykcji. S. Pikus słusznie zauważa, iż prawodawca nie dokonuje delegowania władzy sądowniczej osobie świeckiej, ale następuje włączenie świeckiego do owego współdziałania przy wykonywaniu władzy rządzenia z zakresu sądowego³⁵. Jednocześnie G. Leszczyński zauważa, że „jakkolwiek teoretycznie zdolność świeckich do otrzymywania urzędów, do których wykonywania konieczna jest kościelna władza rządzenia została potwierdzona, niemniej o samym powierzaniu tychże urzędów Kodeks nic już nie wspomina”³⁶.

Pomiędzy *Causas matrimoniales* a Kodeksem z 1983 r. jest jednak istotna różnica. Wcześniej osoba świecka (*christifideles laici*) mogła zostać sędzią jedynie w sprawach o nieważność małżeństwa, tymczasem w Kodeksie z 1983 r. prawo to zostało rozszerzone na wszystkie sprawy. Można zatem powiedzieć, że świecki może być po prostu sędzią, a nie jedynie sędzią w sprawach małżeńskich. Należy także podkreślić, iż możliwość pełnienia urzędu sędziego kościelnego przez wiernych świeckich wydaje się być nadal zagadnieniem nieznajującym aplikacji sądowej, przynajmniej w Polsce³⁷.

5. INSTRUKCJA PROCESOWA *DIGNITAS CONNUBII* Z 2005 ROKU

W 2005 r. Papieska Rada ds. Tekstów Prawnych wydała Instrukcję procesową dla sądów kościelnych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa *Dignitas connubii*. Zasadniczo instrukcja powieliła treści kodeksowe, w niektórych przypadkach wprowadza przepisy szczegółowe. Punktem wyjścia jest przepis art. 22 § 1: „W każdej diecezji sędzią pierwszej instancji, dla spraw o nieważność małżeństwa, wprost przez prawo nie wyjętych, jest biskup diecezjalny, który może swoją władzę wykonywać osobiście lub przez innych”. Jest ona zasadniczo identyczna w porównaniu z kan. 1419 § 1 KPK.

³⁵ Tamże, s. 77.

³⁶ Por. G. LESZCZYŃSKI, *Uczestnictwo wiernych świeckich w posłudze zarządzania, nauczania i uświęcania Kościoła*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 9 (2000), s. 331.

³⁷ Por. BARTCZAK, *Udział wiernych*, s. 57.

Jednakże w art. 22 § 2 zostało wprowadzone zalecenie, aby tenże biskup – pierwszy sędzia – bez specjalnych powodów nie wykonywał tej władzy osobiście. Tym samym prawodawca odnosi się jedynie do niepraktykowania władzy sędziowskiej przez biskupa. W celu wykonywania swej władzy winien on powołać sąd, a nie tylko wikariusza sądowego. Nie odbiera mu jego prawa, czego *de facto* nie może, ale wskazuje, aby swoją władzę sędziowską wykonywał przede wszystkim w kontekście organizacyjnym i nadzorczym. R. Sztuchmiller zauważa, że wielość zadań na ogół nie pozwala biskupowi diecezjalnemu osobiście zajmować się sprawami sądowymi, ale nie można wykluczyć słuszności takiego rozwiązania w sytuacjach wyjątkowych³⁸. Jeszcze inny argument tej normy można by przedstawić przywołując wypowiedź T. Pawluka. Zauważa on, że sędzia, choćby sędził najsprawiedliwiej, nierzadko jest narażony na zarzuty stronniczości i subiektywizmu, a nawet na nienawiść strony przegrywającej proces, co może nie służyć autorytetowi biskupa diecezjalnego w przypadku osobistego wykonywania władzy sądowniczej³⁹. P. Majer wskazuje natomiast, iż biskup diecezjalny jest zazwyczaj obciążony wieloma innymi obowiązkami, co w praktyce może mu utrudniać prowadzenie procesów sądowych. Dodaje także w swej argumentacji, iż taki biskup po prostu może nie mieć ku temu kwalifikacji⁴⁰. Jednak jak zauważa W. Góralski, chodzi przede wszystkim o to, aby wykonywanie władzy sądowniczej w stosunku do jedynie niektórych wiernych, nie wpłynęło negatywnie na postrzeganie pełnionej przez niego misji pasterskiej⁴¹. Bez względu na próbę interpretacji, nasuwa się przekonanie, że prawodawca taką formułą przepisu art. 22 § 2 chroni biskupa diecezjalnego⁴². Powyższa norma prawna nie jest zatem nowa. Pojawiła się ponownie. W Kodeksie z 1983 r. prawodawca jej nie uwzględnił. Gdy jednak ją zestawimy z Instrukcją *Provida Mater Ecclesie* z 1936 r. to dostrzegamy zbieżność.

³⁸ R. SZTUCHMILER, *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin: Wydawnictwo KUL 2000, s. 684.

³⁹ PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, Doczesne dobra Kościoła, Sankcje w Kościele, Procesy*, t. IV, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1990, s. 183.

⁴⁰ MAJER, *Czy biskup diecezjalny*, s. 179.

⁴¹ W. GÓRALSKI, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, Płock: Płocki Instytut Wydawniczy, 2017, s. 27.

⁴² Zob. B. GONÇALVES, *À propos du rôle de l'évêque dans le fonctionnement de tribunaux d'après l'instruction Dignitas connubii*, „L'année canonique” 52 (2010), s. 156-157: „Sans marquer de défiance, le législateur canonique protège l'évêque en lui assignant un official. Il doit cependant se garder d'interférer dans le travail des juges saisis de la cause et notamment se garder d'exercer une influence illégitime ou partielle sur eux”.

W Instrukcji *Dignitas connubii* prawodawca potwierdził także zasadę rozstrzygania spraw o nieważność małżeństwa przez trybunał kolegialny składający się z trzech sędziów, a w sprawach trudniejszych lub większej wagi nawet z pięciu sędziów (art. 30 § 1-2). Wyjątek stanowić może sytuacja, gdy w sądzie pierwszej instancji nie da się ustanowić trybunału kolegiального. Wówczas, dopóki trwa taka niemożliwość, Konferencja Biskupów może zezwolić biskupowi moderatorowi na wyznaczenie jednego sędziego do poprowadzenia sprawy. Postawiono jednak jeden istotny warunek. Sędzią w tej sytuacji może być jedynie duchowny, który winien dobrać sobie asesora i audytora (art. 30 § 3). Tenże przepis jest powtórzeniem normy zawartej w kan. 1425 KPK, z tą różnicą, iż prawodawca w instrukcji wyraził wprost, iż „jednoosobowy sędzia, jeżeli nie zastrzeżono inaczej, posiada takie kompetencje, jakie przysługują kolegium, przewodniczącemu lub ponensowi”. Poza tym w kodeksie został użyty termin *episcopus*, natomiast w tekście instrukcji *episcopus moderator*. Różnica wynika jednak z tego, że biskup diecezjalny niekoniecznie musi być moderatorem sądu, jeśli idzie o sąd międzydiecezjalny.

W art. 38 § 1-2 Instrukcji *Dignitas connubii* prawodawca powtórzył także zapisy kan. 1420 § 1-2 KPK, wskazując na obowiązek biskupa mianowania wikariusza sądowego, który stanowi z biskupem jeden trybunał.

Kolejne istotne regulacje odnajdujemy w art. 43 § 1 DC, gdzie Prawodawca potwierdza zasadę ustanawiania sędziów, którzy winni być duchownymi, a w razie konieczności za zezwolenie Konferencji Biskupów ustanawiania świeckich, spośród których w razie konieczności jeden mógłby być powołany celem stworzenia kolegium (kan. 1421 § 1-3 KPK). Na uwagę zasługuje § 4 tegoż artykułu, w którym zaleca się, aby powołanie osoby na sędziego poprzedzone było wykonywaniem jakiejś pracy sądowej przez tę osobę. Sugestia taka nie powinna budzić zdziwienia, gdyż od sędziego wymaga się podejmowania wiążących decyzji, dlatego wcześniejsza praktyka sądowa pozwala na zdobycie tak cennego doświadczenia.

6. MOTU PROPRIO

MITIS IUDEX DOMINUS IESUS Z 2015 ROKU

Ostatnia nowelizacja prawa dotycząca podjętego zagadnienia została dokonana przez papieża Franciszka i zawarta w Liście apostolskim motu pro-

prio *Mitis Iudex Dominus Iesus*⁴³ z 15 sierpnia 2015 r. Nowelizacja dotyczy norm szczególnych procesu o nieważność małżeństwa (kan. 1671-1691 KPK). Można w niej dostrzec kilka istotnych zmian. Motu proprio potwierdziło przede wszystkim centralne miejsce biskupa w służbie sprawiedliwości. Papież Franciszek położył nacisk na centralność figury biskupa *Iudex natus*⁴⁴. Odzwierciedleniem tego staje się podkreślenie teologicznej i prawnej pozycji biskupa, który jest pierwszym sędzią w diecezji. Może on swoją władzę wykonywać osobiście lub przez inne osoby (1673 § 1 KPK). Na pierwszy plan wysuwa się osobiste zaangażowanie biskupa diecezjalnego w wykonywanie władzy sędziowskiej⁴⁵. *Ipsa Episcopus iudex*. Sam biskup jest sędzią. Papież Franciszek we wprowadzeniu do nowelizacji wskazał:

Aby postanowienia Soboru Watykańskiego II zostały ostatecznie zastosowane w praktyce w tak istotnej kwestii, postanowiono wyraźnie stwierdzić, że biskup osobiście w swoim Kościele, w którym jest ustanowiony pasterzem i głową, tym samym jest sędzią wobec wiernych, którzy zostali mu powierzeni⁴⁶.

Jeszcze dokładniej przedstawia on osobę biskupa we wprowadzeniu do *Mitis et misericors Iesus*:

W tej perspektywie najważniejsza jest posługa biskupa, który według nauczania Ojców wschodnich, jest sędzią i lekarzem, ponieważ człowiek zraniony i upadły (*peptokós*) z powodu z grzechu pierwotnego i z powodu własnych grzechów osobistych, stawszy się chorym, wraz z lekarstwem pokuty otrzymuje od Boga uzdrowienie i przebaczenie oraz dostępuje pojednania z Kościołem. Biskup zaś – ustanowiony przez Ducha Świętego jako figura Chrysta i w miejscu Chrystusa (*eis typon kai topon Chistou*) – jest przede wszystkim sługą Bożego miłosierdzia. Z tego powodu wykonywanie władzy sędziowskiej staje się miejscem uprzywilejowanym, w którym, poprzez aplikację zasad ekonomii (*oikonomia*) i akrybej (*akribia*), niesie on wiernym będącym w potrzebie uzdrawiające miłosierdzie Pana⁴⁷.

⁴³ FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”, reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2015, s. 5-33 (dalej: MITIS).

⁴⁴ P.V. PINTO, *Małżeństwo i rodzina na synodalnej ścieżce papieża Franciszka. Papieska sentencja procesu skróconego*, Citta di Castello: Legatoria BVP, 2019, s. 129.

⁴⁵ Zob. K. KRAKOWSKI, *La figura ed i compiti del Vescovo diocesano nel processo matrimoniale secondo la riforma del Papa Francesco*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 15/2 (2016), s. 189-205.

⁴⁶ FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus*, s. 11.

⁴⁷ FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis et misericors Iesus”, reformujący kanony Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2015, s. 50-51.

W znowelizowanym kan. 1683 KPK prawodawca bardzo stanowczo stanowi, że jedynie do biskupa diecezjalnego należy orzekanie w sprawach o nieważność małżeństwa w procesie skróconym. A zatem mamy do czynienia ze zmianą dyspozycji norm prawnych wobec wcześniejszej Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*. Przy czym należy podkreślić, iż wspomniana Instrukcja normowała zasady w świetle obowiązującego prawa, czyli bez przepisów dotyczących procesu skróconego. Próbuąc interpretować nowelizację prawa, podkreśla się w doktrynie, że prawodawcy zależy na osobistym zaangażowaniu się biskupa w rozstrzyganie spraw⁴⁸. Tym samym obowiązki biskupa nabierają charakteru dynamicznego, przechodząc zasadniczo od moderowania sądem po faktyczne sądenie⁴⁹. Jednocześnie mając świadomość licznych zagrożeń zasadzie nierozzerwalności małżeństwa w procesie skróconym, to właśnie w osobie biskupa widzi gwarancje katolickiej jedności z Piotrem w wierze i dyscyplinie⁵⁰. Pozycja biskupa diecezjalnego jest do tego stopnia silna, iż w sytuacji, gdyby go zabrakło to sprawę należy przekazać do procesu zwykłego⁵¹. Doktryna zaczęła słusznie stawiać pytanie, czy zatem straciło na aktualności powstrzymanie się biskupa od aktywności sędziowskiej? Odpowiedź wydaje się prosta: nie. Normy dotyczące orzekania przez biskupa dotyczą jedynie procesu skróconego, który jest jednym z wyjątków od zasadniczej procedury procesu zwyczajnego. Wobec powyższego normy te należy taktować jako *lex specialis*, które jedynie zawieszają *lex generalis*, nie znosząc ich⁵².

Kolejna istotna zmiana dotyczy składu kolegium sędziowskiego. W kan. 1673 § 3 KPK prawodawca stanowi:

Sprawy o nieważność małżeństwa zastrzeżone są dla kolegium składającego się z trzech sędziów. Winien mu przewodniczyć sędzia będący duchownym, pozostałymi sędziami mogą być także świeccy⁵³.

Powyższa norma ukazuje dwie istotne kwestie. Po pierwsze, kolegium sędziowskie może składać się z duchownego, który ma przewodniczyć oraz

⁴⁸ DEL POZZO, *Il processo matrimoniale più breve davanti al vescovo*, Roma: EDUSC 2016, s. 57-76.

⁴⁹ Por. MAJER, *Czy biskup diecezjalny*, s. 171.

⁵⁰ FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”*, s. 13.

⁵¹ A. BARTCZAK, *Odpowiedzialność sądownictwa kościelnego za małżeństwo*, „Ius Matrimoniale” 32 (2021), nr 2, s. 119.

⁵² L.P. TKACZYK, *El proceso más breve ante el obispo en la nueva normativa del M.P. „Mitis Iudex Dominus Iesus”. Su especialidad y pautas de desarrollo*, Pamplona: EUNSA, 2019, s. 53-54.

⁵³ Tłumaczenie przepisu według MITIS.

dwóch sędziów świeckich. Ponadto należy podkreślić, iż prawodawca nie stawia już wymogu uzyskania przez biskupa diecezjalnego zgody konferencji episkopatu na mianowanie świeckich sędziami⁵⁴.

Papież Franciszek wyraźnie podkreślił, że w tych procesach, w których prawo dopuszcza prowadzenie spraw przez jednego sędziego, ustanowienie sędziego jednoosobowego, w pierwszej instancji pozostawia się odpowiedzialności biskupa, który w pasterskim sprawowaniu swojej władzy sądowniczej winien zagwarantować, że nie dojdzie do jakiegokolwiek formy laksyzmu. Jednocześnie ponownie wskazał, że takim sędzią może być jedynie duchowny⁵⁵.

WNIOSKI

Przeprowadzona analiza ukazała istotne zmiany dokonane w kanonicznym prawie procesowym odnoszące się do urzędu sędziego.

Spojrzenie na historię kształtowania się norm, dotyczących urzędu sędziego kościelnego z obecnego punktu widzenia, ukazuje – w mojej ocenie – nie tylko zmianę, ale ewolucję. Niewątpliwie osoba biskupa z racji na władzę rządzenia jaką posiada przez cały okres funkcjonowania Kościoła była, jest i będzie tą, której przysługuje władza sądownicza. Dotyczy to oczywiście zarówno osoby papieża – biskupa Rzymu – jak i wszystkich pozostałych biskupów diecezjalnych. W tym kontekście można mówić o *constans*. Należy jedynie podkreślić, że przez okres historii Kościoła, a także w okresie ostatniego stulecia zmieniała się tylko kwestia faktycznego wykonywania przysługującego mu prawa, które nigdy nie zostało zakwestionowane.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku wskazywał na liczne podmioty pełniące urząd sędziego. Oprócz samego biskupa, byli nimi wikariusz sądowy, wiceoficjałowie, sędziowie synodalni i prosynodalni. Urząd sędziego mogły jednak pełnić jedynie osoby duchowne będące co najmniej prezbiterami.

Największe zmiany nastąpiły na skutek zmian wprowadzanych przez Sobór Watykański II. Paweł VI w *Causas matrimoniales* wprowadził możliwość pełnienia urzędu sędziego przez każdego duchownego, a nie jak było

⁵⁴ D. CENALMOR, J. MIRAS, *Prawo kanoniczne*, Warszawa: Wolters Kluwer, 2022, s. 476; A. SOSNOWSKI, *Art. 1 / Tytuł I – Właściwość sądu i trybunały*, [w:] *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji tarnowskiej Biblos 2015, s. 72-73.

⁵⁵ Por. MITIS, s. 10-11.

wcześniej wyłącznie przez prezbitera. Notabene taka regulacja jest nadal aktualna. W tymże dokumencie pojawiły się pierwsze regulacje, które otwierały w ogóle świeckim możliwość pełnienia urzędu sędziego. Co prawda dotyczyły jedynie mężczyzn, ale w perspektywie wcześniejszych regulacji niewątpliwie było to nowością. Jeszcze większą zmianą wprowadzoną w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 r. była ta, że sędzią kościelnym może zostać osoba świecka. Urząd sędziego w Kościele może zatem pełnić także kobieta. Tym samym to, co od wieków było zarezerwowane jedynie dla prezbiterów, zostało przekazane także świeckim. Naturalna współodpowiedzialność wszystkich wiernych za Kościół została na nowo odkryta wskutek działalności Soboru Watykańskiego II i trwa po dzień dzisiejszy. Ewolucji prawnej podlegała także działalność sędziowska osoby biskupa diecezjalnego. Od zasadniczo zaprzestania wykonywania władzy sędziego, po ponowny powrót do źródeł, gdzie osoba biskupa jest postawiona w centralnym miejscu sądownictwa kościelnego.

Powyższe zestawienia stają się przyczynkiem do dalszych pytań o możliwość czy też konieczność i ewentualny zakres zmian w sądownictwie kościelnym w perspektywie osób pełniących urząd sędziego. Dotykamy bowiem bardzo istotnej kwestii, o której papież Franciszek mówił uznając sędziów za ekspertów od sumienia wiernych, a ich posługę nazywa niezwykle wymownie „posługą pokoju sumień”⁵⁶.

PIŚMIENNICTWO

- BARTCZAK Adam, *Odpowiedzialność sądownictwa kościelnego za małżeństwo*, „Ius Matrimoniale” 32 (2021) nr 2, s. 111-130.
- BARTCZAK Adam, *Udział wiernych świeckich w sądownictwie kościelnym*, „Prawo i Kościół” 4 (2012), s. 47-61.
- BĄCZKOWICZ Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 3, Opole: Wydawnictwo Diecezjalne Św. Krzyża 1958.
- BISKUPSKI Stefan, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, t. II, *Proces małżeński*, Olsztyn 1960.
- CENALMOR Daniel, MIRAS Jorge, *Prawo kanoniczne*, Warszawa: Wolters Kluwer 2022.
- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Romae: Typis Polyglottis Vaticanis 1927.
- CONTE E CORONATA Matthaeus, *Compendium Iuris Canonici*, vol. 1, Romae: Mariaetti 1942.
- CORNELY Rudolpho, *Commentarius in S. Pauli Priorem Epistolam ad Corinthios*, Parisiis 1890.

⁵⁶ FRANCISCUS, *Allocutio ad Romanae Rotae Tribunal in occasione inaugurationis Anni Iudiciali (29.01.2018)*, AAS 110 (2018), n. 2, s. 237.

- CZAJA Arkadiusz Mirosław, *Sędzia w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, [w:] *Struktura i działalność Sądu Diecezjalnego w Tarnowie w latach 1983-2015*, red. R. Kantor, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II 2016, s. 29-40.
- DEL POZZO Massimo, *Il processo matrimoniale più breve davanti al vescovo*, Roma: EDUSC 2016.
- FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”*, reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski), Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2015.
- FRANCISZEK, *List apostolski motu proprio „Mitis et misericors Iesus”*, reformujący kanony Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski), Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2015.
- GONÇALVES Bruno, *À propos du rôle de l'évêque dans le fonctionnement de tribunaux d'après l'instruction Dignitas connubii*, „L'année canonique” 52 (2010), s. 153-165.
- GÓRALSKI Wojciech, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, Płock: Płocki Instytut Wydawniczy 2017.
- GRESZATA Marta, *Iudicium cum principiis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*, Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2008.
- GRESZATA-TELUSIEWICZ Marta, *Urzędy w kościelnym wymiarze sprawiedliwości – sędzia (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część III)*, „Człowiek-Rodzina-Prawo” 2013, nr 3, s. 18-23.
- GRESZATA-TELUSIEWICZ Marta, *Sędzia kościelny*, [w:] *Leksykon Prawa Kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2019, kol. 2591-2601.
- GRICEWICZ Paweł, *Zadania sędziego kościelnego w sprawach o nieważność małżeństwa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 8 (1998), s. 161-173.
- KRAJCZYŃSKI Jan, *Kompetencje sędziego instruktora w procesie skróconym*, „Prawo Kanoniczne” 2019, nr 1, s. 119-156.
- KRAKOWSKI Kamil, *La figura ed i compiti del Vescovo diocesano nel processo matrimoniale secondo la riforma del Papa Francesco*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 15/2 (2016), s. 189-205.
- KRUKOWSKI Józef, *Kompetentne forum sądowe. Kan. 1405*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V, red. J. Krukowski, Poznań: Pallottinum 2007, s. 20-22.
- KRUKOWSKI Józef, *Sędzia. Kan. 1421*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V, red. J. Krukowski, Poznań: Pallottinum 2007, s. 36-37.
- LESZCZYŃSKI Grzegorz, *Sędzia*, [w:] *Leksykon obywatela*, red. S. Serafin, B. Szmulik, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2008, s. 1026.
- LESZCZYŃSKI Grzegorz, *Uczestnictwo wiernych świeckich w posłudze zarządzania, nauczania i uświęcania Kościoła*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 9 (2000), s. 325-336.
- MAJER Piotr, *Czy biskup diecezjalny może wpływać na decyzje swego sądu? Refleksje na kanwie wypowiedzi papieża Franciszka do Trybunału Roty Rzymskiej z 29 stycznia 2021 r.*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2021 nr 2, s. 167-197.
- MAJER Piotr, ADAMOWICZ Leszek, *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus. Kodeks prawa kanonicznego. Promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*, Poznań: Pallottinum 2022.

- MALECHA Paweł, *Gwarancja sprawiedliwości oraz reforma procesu małżeńskiego widziana przez pryzmat konieczności jego przyspieszenia i ułatwienia wiernym kontaktu z trybunałem; przygotowanie pracowników i odpowiedzialność biskupa*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2015, nr 4, s. 151-175.
- NOWICKA Urszula, *Sędzia*, [w:] *Wielka Encyklopedia Prawa*, t. II, *Prawo kanoniczne*, red. G. Leszczyński, Warszawa: Fundacja „Ubi societas, ibi ius” 2014, s. 219-220.
- NOWICKA Urszula, *Wzajemne powiązania KPK i KKKW na płaszczyźnie ich autonomicznego funkcjonowania*, „Prawo Kanoniczne” 2012, nr 2, s. 167-185.
- PAWLUK Tadeusz, *Kanoniczne sprawy małżeńskie w świetle posoborowego prawa procesowego*, *Studia Warmińskie* 10 (1973), s. 277-349.
- PAWLUK Tadeusz, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, Doczesne dobra Kościoła, Sankcje w Kościele, Procesy*, T. IV, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1990.
- PAWLUK Tadeusz, *Reforma kanonicznego procesu małżeńskiego w świetle motu proprio Causas matrimoniales*, „Prawo Kanoniczne” 1973, nr 3-4, s. 245-284.
- PIKUS Szymon, *Niezawisłość sędziego kościelnego*, Lublin-Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu 2009.
- PINTO Pio Vito, *Małżeństwo i rodzina na synodalnej ścieżce papieża Franciszka. Papieska sentencja procesu skróconego*, Citta di Castello: Legatoria BVP 2019.
- ROBERTI Francesco, *De Processibus*, t. I, Romae: S. Apollinaris 1926.
- RODRIGUEZ-OCAÑA Rafael, *Tribunal diocesano*, [w:] *Diccionario General de Derecho Canónico*, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Cizur Menor 2012, s. 669.
- SOBAŃSKI Remigiusz, *Tytuł VIII. Władza rządzenia*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego T.1, Księga 1. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 2007, s. 212-233.
- SOSNOWSKI Andrzej, *Art. 1 / Tytuł I – Właściwość sądu i trybunały*, [w:] *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka*, Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos 2015, s. 55-83.
- SZTYCHMILER Ryszard, *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2000.
- SZTYCHMILER Ryszard, *Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka*, [w:] *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. A. Dębiński, E. Szczot, Lublin: Wydawnictwo KUL 2000, s. 681-707.
- TKACZYK Lukasz Piotr, *El proceso más breve ante el obispo en la nueva normativa del M.P. „Mitis Iudex Dominus Iesus”. Su especialidad y pautas de desarrollo*, Pamplona: EUNSA 2019.
- WAŚNIK Wojciech, *Urząd i zadania wikariusza sądowego*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 8 (2009), s. 191-214.
- WENZ Wiesław, *Proces o nieważność małżeństwa według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus papieża Franciszka w tradycji kanonicznej*, Wrocław: Wydawca Studio Graphito 2016.

EWOLUCJA NORM PRAWNYCH DOTYCZĄCYCH URZĘDU SĘDZIEGO
OD KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO Z 1917 ROKU

Sądowe stosowanie prawa opiera się na osobie sędziego. Osobę sędziego jednak charakteryzujemy zwykle przez pryzmat prawa świeckiego. Tymczasem prawo kanoniczne zawiera także normy dotyczące procesów. Kim zatem jest sędzia kościelny? Kto może sprawować ten urząd? Artykuł odpowiada na te pytania, wyznaczając ramy czasowe od 1917 r., tj. od opublikowania pierwszego w Kościele Kodeksu Prawa Kanonicznego, do współczesnego ustawodawstwa. Przeprowadzone badania pokazują dynamikę zmian w tym zakresie, od osoby sędziego, który mógł być jedynie prezbiter, po powrót do aktywnej postawy biskupa diecezjalnego, aż do sędziego w osobie wiernego świeckiego.

Słowa kluczowe: sędzia kościelny; biskup; osoby świeckie; prawo procesowe, reforma.